

Konjunktio, partikkeli vai konnektiivi?

Sanojen sijoittaminen olemassa oleviin sanaluokkiin ei ole yksiselitteistä. Tärkeä kysymys on, mitä sijoittamisen kriteerinä pidetään (ks. Herlin & Seppänen 2003), ja tietenkin se, miksi luokittelu yleensä olisi tarpeen. Perinteinen kielentutkimus on lähtenyt siitä, että sanojen ryhmiä kannattaa muodostaa ja nimetä, jotta esimerkiksi luokkien yhteisistä piirteistä on mahdollista puhua. Lähdemme siis siitä, että sanaluokkajako on tarpeen – ainakin suurin osa kielentutkimuksesta vielä ope-roi sillä (vrt. Croft 2001, 2004; vrt. myös Haspelmath 2007).

On kuitenkin tapauksia, joissa sanan perinteinen sanaluokka ei tunnu sopivan sen merkitykseen tai käyttöön. Toisinaan sanalla on useampia käyttötapoja, jotka halutaan sijoittaa eri luokkien alle. Selvissä homonymiatapauksissa ”saman” sanan sijoittaminen eri kohtiin luokitusta lienee melko ongelmantonta ja esimerkiksi sanakirjoissa arkipäivää. Ongelmia tuottaa kuitenkin se, jos merkitykset ovat melko lähellä toisiaan. Kuinka selvä käytön tai merkityksen eron on oltava, jotta sanan eri käytöt kannattaa erottaa eri kategorioihin?¹

Yhtenä ongelmarypäänä tuntuvat olevan konjunktioina tuntemamme sanat,

esimerkiksi *ja, mutta, että, jos ja kunnes*, joiden asemaa pohdimme tässä. Ongelmallisena näyttäytyvät paitsi kategorisoinnin perusteet myös olemassa oleva termiviidakko: tarkastelemiamme sanoja on kutsuttu kirjallisuudessa paitsi konjunktioiksi myös ainakin lausumapartikkeleiksi, diskurssipartikkeleiksi, partikkeleiksi, konnektiiveiksi ja sekventiaalisiksi konjunktioiksi. Saman sanan sijoittaminen useisiin eri luokkiin on monesti keinotekoista ja tarpeetonta. Esitämme tässä ajatuksen konjunktiosanojen skemaattisen merkityksen kontekstuaalisesta täsmentymisestä eri käytöissä. Konjunktiosanan merkitys kattaa sen eri funktiot, jotka eivät oikeastaan ole tavattoman erilaisia. Kannatamme konstruktioajattelua: käytöt, joita on kunnioitettu uudella nimeämisellä, ovat monesti saman elementin esiintymistä erityisessä konstruktiossa. Uusi nimeäminen ei kenties niinkään kerro ilmiön todellisuudesta kuin hämärtää laajempaa merkityspotentiaalia, joka konjunktiosanalla on eri funktioissaan. Tarkastelemme ensin oletettua eroa konjunktion ja partikkelin, sitten konjunktion ja konnektiivin välillä.

Konjunktio vai partikkeli?

Kieliopin tutkijat ovat joskus halunneet erottaa lauseita yhdistävät konjunktiot samojen sanojen käytöstä esimerkiksi lau-

1. Kiitämme tekstin aikaisempien versioiden kommentoinnista Marja Etelämäkeä, Laura Visapäätä ja Virittäjän nimetöntä arvioijaa.

sumanalkuisina partikkeleina puheessa. *Isossa suomen kieliopissa* (2004: § 812) konjunktioiksi kelpuutetaan vain sanat, jotka ”kytkävät toisiinsa kahta tai useampaa lausetta, lauseketta tai sananosaa luoden niiden välille tietyn syntaktisen ja semanttisen suhteen”. Niinpä *jos* tai *että* voidaan yhdessä käytössään kuvata konjunktioiksi (esim. *Tule, jos haluat; Haluan, että tulet*) mutta toisessa lausumapartikkeleiksi (*Jos nyt lähtisit kotiin; Että sä olet rasittava*) (ks. mt. § 801–811).

ISK (2004) ja puhutun kielen ja kielen käytön tutkimus ylipäättään on tehnyt töitä purkaakseen konjunktiokategoriaa. On huomautettu, että konjunktioina tunnetut sanat eivät yksinomaan luo alistus- tai rinnastussuhteita sanojen, sananosien, lausekkeiden tai lauseiden välille, vaan ne voivat myös kytkeä puheen ja tekstin osia toisiinsa tavalla, jota ei ole pidetty perinteisen kielioppiajatuksen mukaan varsinaisesti enää syntaktisena. Varhaisessa kielen käytön tutkimuksessa puhuttiin konjunktioiden pragmaattisesta tai diskurssikäytöstä erotukseksi konjunktioiden propositioiden välisiä suhteita osoittavasta käytöstä. Virkettä ja puhekokonaisuutta aloittava diskurssipartikkeli rakentaa tekstin osien tai puheaktien (puhetoimintojen) välisiä suhteita esimerkiksi kontrastoimalla näkökulmia tai kytkemällä tekstijakson eksplisiittisesti edellä olevaan (ks. esim. Schiffrin 1987: 141, 153–164; Kalliokoski 1989: 145–147). Mukaan tuli siis uusi näkökulma, joka levittäytyi yhdyslauseesta laajempaan diskurssikontekstiin.

Modernissa keskusteluanalyttisessä tutkimuksessa lausuman- tai vuoronalkuisia konjunktioita on tarkasteltu siitä näkökulmasta, millaisen suhteen konjunktio luo aikaisempaan keskustelukontekstiin. Heritagen ja Sorjosen (1994)

tutkimuksesta käy ilmi, että englannin *and* voi merkitä aloittamansa kysymysvuoron osaksi laajempaa meneillään olevaa toimintaa, rutiininomaisten kysymysten sarjaa. Mazeland ja Huiskes (2001) ovat taas tarkastelleet hollannin *maar*-alkuisia (’mutta’) vuoroja, jotka osoittavat paluuta johonkin keskenjääneeseen asiaan (vrt. myös Schiffrin 1987: 164–176). Kummassakin tapauksessa konjunktion tehtävä on siis ymmärrettävissä suhteessa laajempaan sekventiaaliseen kontekstiin ja meneillään olevaan keskustelutoimintaan.

Tiivistäen voi todeta, että kielen käytön (pragmatiikan) tutkimuksessa ja keskusteluanalyysissä konjunktion perinteisen määritelmän haastaa se, että konjunktiot eivät yksinomaan osoita syntaktisia suhteita lauseiden tai lauseyhdistelmien sisällä vaan myös keskustelun lausumien ja puheenvuorojen välisiä suhteita, jopa yli puhujan- tai jaksonvaihdoksen. Voidaan kysyä, missä määrin sanaluokka ”konjunktiot” vaatii muokkaamista näiden tietojen valossa: ovatko uudet kieliopilliset kategoriat tarpeellisia vai tulisiko konjunktiokategoriaa venyttaa?

Diskurssin- ja pragmatiikan tutkimuksesta tunnetaan esimerkiksi termit *diskurssinmerkitsein*, *diskurssikonnektiivi* ja *diskurssipartikkeli*, joita voidaan käyttää paitsi konjunktiomaisista sanoista myös monenlaisista muista tekstin osien suhteita osoittavista adverbeista tai jopa dialogipartikkeleista (ks. Fraser 1999; Blakemore 2002: 1–2). Keskusteluanalyttisestä perinteestä lähtevä ISK (2004) esitteli termin *lisäävä lausumapartikkeli* kuvaamaan sanoja *ja*, *että*, *mutta* ja *eli* silloin, kun ne operoivat pikemminkin vuorottelun kuin lauseyhdistelmien tasolla (luokkaan kuuluu

tosin muitakin partikkeleita ja adverbeja, kuten esimerkiksi *muuten* ja *toisiaan*). Erontekoa lausumapartikkeli- ja konjunktioikäytön välillä pidetään (keskustelu)puheen osalta ”jokseenkin selvänä” (mt. § 803, 1090), mutta teksteissä esimerkiksi *ja-* ja *mutta-*sanojen virkkeenalkuinen käyttö osoittaa, että rajanveto konjunktion ja lausumapartikkelin välille voi olla vaikeaa (mt. § 1090).²

Keskusteluntutkimuksessa myös pelkkää termiä *partikkeli* on käytetty kuvaamaan sellaisia konjunktioita, jotka eivät luo yksiselitteistä syntaktis-semanttista suhdetta kytkemiensä osien välille (ks. Seppänen & Laury 2007; Laury & Seppänen 2008). Terminologista sekaannusvaaraa tuo se, että ISK:ssa (kuten myös monissa aikaisemmissa kieliopeissa, ks. Herlin & Seppänen 2003; ISK 2004: § 793) ”partikkelit” on myös taipumattomien sanojen kattoluokka, johon sekä lausumapartikkelit että konjunktiot kuuluvat.³ Lausumapartikkelia tai pelkkää partikkelia jossain mielessä kuvaavampana voidaan pitää Mazelandin ja Huiskesin (2001) termiä *sekventiaalinen konjunktio*; kyt-

2. Kiintoisaa on, että lausumapartikkeli mielletään ISK:ssa (2004) yhdessä kohdin nimenomaan puheeseen liittyväksi käsitteeksi, kun taas kirjoitetussa kielessä virkkeenulkoisia kytkeviä tehtäviä hoitavat konnektiivit (mt. § 801, ks. myös tämän kirjoituksen seuraavaa lukua). Toisaalla ISK:ssa (mt. § 1090) todetaan, että kytkevät sanat voivat olla joko konjunktioita tai lausumapartikkeleita sekä puheessa että tekstissä. Tämä osoittanee vain sen, että terminologia ei ole vaikiintunutta.

3. ISK:n (2004) partikkeli-luokka ei kuitenkaan sisällä adverbeja. Partikkelien ja adverbien ero on siinä, että edelliset ovat aina taipumattomia eivätkä koskaan saa täydennyksiä tai määritteitä. Toisaalta ISK:ssa on useita uusia partikkelien kategorioita, jotka sulkevat sisäänsä myös puhutulle kielelle ominaisia partikkeleita (erityisesti dialogipartikkelit, lausumapartikkelit ja sävyartikkelit). (Ks. mt. § 792-794.)

kentää siis tapahtuu edelleen, mutta vuorojen ja sekvenssien tasolla. Sekä lauseiden että diskurssikokonaisuuksien tai puheenvuorojen kohdalla kyse on siis kielellisten kokonaisuuksien kytkemisestä ja tiettyjen semanttisten suhteiden – esimerkiksi additiivisen, kontrastoi- van tai konsessiivisen – osoittamisesta. Näin ollen konjunktioiden ja (lisäävien) lausumapartikkelien eronteko on mielestämme osin keinotekoinen.

Tietyn konjunktion eri käyttöjen sijoittaminen eri kategorioihin voi kuitenkin olla perusteltua silloin, kun käyttöjen semantiikka ja esiintymisympäristöt näyttävät selvästi eriytyneen. Esimerkiksi *että*-sanaa koskeva tutkimus on pyrkinyt erottamaan toisistaan sanan konjunktio- ja partikkelikäytöt. Seppänen ja Lauryn (2007: 557) mukaan *että* voidaan analysoida partikkeliksi tai diskurssinmerkitsimeksi (*discourse marker*) silloin, kun se ei toimi nimenomaisesti komplementoijana minkään täydennystä vaativan verbin tai konstruktion yhteydessä. Partikkeli-*että* merkitsee aloittamansa lausuman parafrasiksi, yhteenvedoksi tai päätelmäksi jostain aiemmin sanotusta. Kyse ei siis olisi tällöin syntaktisesta alistussuhteesta eikä toisaalta myöskään referaatin merkitsemisestä, mikä on katsottu keskeisimmäksi *että*-sanan käyttöalueeksi. (Raussi 1992; Seppänen & Laury 2007; Laury & Seppänen 2008; Koivisto, Laury & Seppänen 2011.)⁴ Esimerkki 1

4. On tosin mahdollista pitää parafrasia eräänlaisena metarepresentaationa – ajatuksen tms. ilmaisemisena uudelleen, toisin. Parafrasi-käyttö ei siis ole ehdottoman kaukana referoinnista eikä ole suinkaan motivoimatonta *että*-konjunktion muiden merkityksiin nähden vaan perii niiltä jotakin. (Metarepresentaatiosta ks. Shore 2005; Wilson 2000; Sperber 2000; *että*-sanan eri käyttöjen suhteesta ks. myös Laury & Seppänen 2008.)

kuvaa *et(tä)*-sanana käyttöä lausuman-alkuisena, parafrasiksi tai johtopäätökseksi merkitsevänä partikkelina. Tässäkin käytössä *että*-sanana perusfunktion voi kuitenkin sanoa olevan kytkevä – se osoittaa, miten sen jäljessä tuleva ilmaus liittyy edeltävään puheeseen. Tässä mielessä *konjunktio*-sanana käytölle olisi yhä perusteita.

Konjunktioina tuntemillamme sanoilla on puhutussa kielessä myös lau-

suman- ja vuoronloppuista käyttöä (ks. Koivisto 2011). Mikäli konjunktio ei yhdistä päättämäänsä lausumaa mihinkään jäljessä tulevaan, on jo hyvin vaikea puhua konjunktioista. Esimerkissä 2 Mikko vaikenee lausumanloppuisen *että*-sanansa jälkeen (r. 4) ja vuoro vaihtuu sujuvasti keskustelukumppanille Terolle (r. 5).

(1) [SKL, Sg141 A04] ((Tapani esittää perusteita keikan perumiselle.))

01 Tapani: [t j o o ,] [joo ja kyl] mun mielest se
 02 on niinku alunperin ehkä, #mm# (.) tuntu vähä niinku
 03 sillee. .hhh niinku tavallaan turhalta.hh (.) kun, (.)
 04 kun, #nnn# niinku vaan sen takii sit pitää joku
 05 pieni treeni ja mennä sinne soittaa.
 → **et** ↑en mä tiä onks siin niinku kauheesti mieltä.hh

(2) [SKL, SG143 B03] ((Mikko kyselee kenkien lainaamisesta.))

01 Mikko: minkä kokone jalga sillä on tiätsä suunnilleen.
 02 Tero: aika pieni varmaan on Tanelilla.
 03 (.)
 04 Mikko: mull_on joku neljäkak:konen tai semmonen **että**.h
 → Tero: menee aika liki varmaan yksii.
 06 (0.4)
 07 Mikko: se(v) vois olla.

Monissa tapauksissa voi kuitenkin olla vaikeaa päättää, toimiiko sana mahdollisena vuoronlopetuksena, siis loppupartikkelina, vai konjunktiona, jonka projisoima jatko on vain viivästynyt. Näin on silloin, kun sama puhuja jatkaa (pitkähkön) tauon jälkeen. Esimerkissä 3 kamppaamon asiakas jatkaa vastaustaan *että*-sanana ja tauon jälkeen: retrospektiivisesti arvioiden *että* toimii siis konjunktion tehtävässä. Mahdollista on kuitenkin tulkita tapausta myös niin, että pysäyttämällä vuoronsa konjunktioon asia-

kas koettelee vastauksensa riittävyttä ja päättyy jatkamaan vain, koska kampaaja ei reagoi ensimmäisessä mahdollisessa kohdassa. Jälkimmäisessä tapauksessa *että*-sanana voi pitää myös lausumanloppuisena tulkintaohjeena, joka luo mahdollisuuden vuoronvaihdolle. (Ks. tarkempi analyysi Koivisto 2011: 64–65.)

Keskustelupuheen loppuasemainen konjunktio voi siis olla kaksikasvoinen siitä näkökulmasta, millaista keskustelun jatkoa se ennakoiti tai millaisen jatkon se mahdollistaa. Usein on lisäksi mahdol-

lista ajatella, että lauseyhdistelmän jälki-
puoli on olemassa implikoituna, vaikka
vuoro päättyisikin yksiselitteisesti kon-
junktion. Jatkon jättämisen implisiitti-
seksi ja vastaanottajan päättelyn varaan

mahdollistaa se, että jatko on ennalta ar-
vattavissa edeltävän kontekstin nojalla.
Tällaisesta esimerkin tarjoaa esimerkin 4
katkelma, jossa puhuja lopettaa vuoronsa
mut-sanaan.

(3) [T1208 Kotus, kampaamo; K = kampaaja, A = asiakas]

01 K: el'kkä milläs lailla leikataa.
02 (0.4) K KAMPAA HIUKSIA, KATSE HIUKSISSA
→ A: **no sii↑tä nyt voi ↓ohenttaa ainakki että?,h**
04 (1.2) A SULKEE SUUNSA; K KAMPAA HIUKSIA, KATSE HIUKSISSA
→ A: **vähän kevennee;**
06 K: joo. (.) siulla taitaa just olla sen tyyline
07 hius [et tästä r]uppee hyvi herkästi,
08 A: [niin.]
09 A: niin kyllä.
10 (.)
11 K: nousemmaa?

(4) [SKL, Sg143 A09] ((T on soittanut E:lle kyselläkseen kuulumisia; edellinen
puheenaihe ennen rivin 1 vuoroa on juuri loppunut.))

01 T: ja kiitos ihanista kukista ne ovat niin.h (0.4)
02 niin niin.h loistokkaat.
03 E: pysykö ne. hh
04 T: no py↑:[↓sy. aivan ihanasti.]
05 E: [joo. n- n- noi- n]oi taitaa aika hyvin kestää
→ **paitsi floksi ny vähän varisee mut.**
07 (.)
08 E: .HH[HHH
09 T: [nii:m mutta kuitenkin ne oli niil nuppusia.
10 E: nii. [hyvä. hh ki↓va.

Esimerkissä 4 E arvioi lähettämänsä
kukat kestäviksi (r. 5), mutta peräänny sit-
ten osittain sanomastaan *paitsi*-alkuisella
ja *mut*-loppuisella lisäyksellä. *mut*-lopun
voi katsoa jättävän implisiittiseksi sen,
että periaatteessa kukat kuitenkin kestä-
vät hyvin, vaikka yksi kukkalajikkeista
onkin varisevaa laatua. *mut* jättää siis
kontrastiivisen jatkon implisiittiseksi (ks.
myös Mulder & Thompson 2008). Impli-

siittiseksi jättämisen mahdollistaa sykli-
nen rakenne (väite – myönnytys – väit-
teen uudelleen muotoilu), jossa kolmas
osa on pääteltävissä aiemmin sanotun pe-
rusteella (vrt. Couper-Kuhlen & Thomp-
son 2005). Näin ollen *mut*-sanan merki-
tykseen liittyy vielä annos konjunktio-
maisuuutta, toisen (tai tarkemmin ottaen
kolmannen osan) olemassaolon impli-
kaatio. Koivisto (2011) päätyy tutkimuk-

sessaan siihen, että sanojen *ja, mutta ja että* kytkevä ja loppuasemainen käyttö eivät ole keskenään täysin erillisiä, vaan sanojen esiintymät voidaan pikemminkin sijoittaa jatkumolle suhteessa siihen, kuinka paljon konjunktioomaisuutta (kytkevyyttä) niiden käyttöön liittyy. Nähdäksemme tämä ajatus kuvaa kielenkäytön todellisuutta paremmin kuin konjunktioiden ja (lausuma)partikkelien tiukka erotelu, vaikka jonkinasteinen kategorioiden hienosyistäminen onkin tarpeellista puhutun kielen erityispiirteiden esiin tuomiseksi.

Konjunktio vai konnektiivi?

Edellä kuvasimme, miten hankala mutta tarpeellisena pidetty eronteko konjunktion ja partikkelin välillä näyttäytyy keskusteluntutkimuksessa. Kieliopissa on samaan tapaan pidetty yllä vaikeaksi todettua rajantekoa varsinaisten konjunktioiden ja lauseita ja tekstin osia yhdistävien konnektiivien välillä (esim. ISK 2004: § 820; Penttilä 1957: 539, 555; Vuoriniemi 1976). Tosiasiassa konjunktioiden ja konnektiivien täsmällinen erottelu lie-nee joko mahdotonta tai ainakin pitkälti makuasia. Yhtenä eronteon kriteerinä on kuitenkin pidetty sitä, että konjunktio aloittaa aina lauseen (poikkeuksena kuitenkin mm. eräät *kun*-tapaukset, esim. *Liisa ei voinut ajaa, hän kun oli humalassa*), kun taas muu konnektiivi voi sijoittua myös lauseen keskelle. Toisena erottava tekijänä on pidetty sitä, että konjunktio yhdistää lauseen toiseen lauseeseen kiinteämpänä pidetyllä tavalla, siinä missä konnektiivin luoma kytkös on väljempi tai pragmaattisempaa laatua. Lisäksi konnektiivit yhdistävät lausetta laajempiakin kokonaisuuksia, kun taas konjunktio yhdistävät nimenomaan lauseita

tai lausekkeita, vaikka niiden ilmaisevilla suhteilla ei sinänsä olisi merkityseroa (ks. ISK 2004: § 1121–1143).⁵

ISK:ssa (2004: § 820) konjunktioiden ja konnektiivien välille tehdään selvä ero. Konjunktioista erotettuun konnektiivien luokkaan kuuluu konjunktioita väljemmin kytkeviä partikkeleja ja adverbjeja (esim. *kuitenkin, niinpä, myös*) sekä postja prepositioita (esim. (*sen*) *ansiosta, jälkeen, lisäksi*). Myös konjunktioina tunnetuilla sanoilla on kuitenkin tällaista ”väljemmin” kytkevää käyttöä. ISK:ssa (2004) jää avoimeksi kysymys siitä, onko esimerkiksi virkkeenalkuista rinnastavaa konjunktioita, joka yhdistää lausetta laajempia kokonaisuuksia, tarpeen kutsua konnektiiviksi, tai toisaalta alistavaa konjunktioita, joka aloittaa yksinäislauseen. Jääskeläinen (2012) tarkastelee sellaista *kunnes*-konjunktion käyttöä, joka poikkeaa sanan käytöstä selvänä alistavana konjunktiona ja joka olisi ehkä niitä tapauksia, joissa konjunktio-nimitys tiukimmillaan ei olisi enää sovelias.

On muitakin rajatapauksia, jotka voitaisiin lukea yhtä hyvin konjunktioiksi tai konnektiiveiksi. Eräitä tekstinosien – myös lauseiden – hyvinkin konjunktioomaisia yhdistäjiä on siten kutsuttu esimerkiksi adverbiksi ja vain varovaisesti konjunktioiksi. Sana *ni(in)* eräissä käytöissään on tällainen (ks. NS s. v. *niin* kohdat A.III ja erit. B. ja B.I, esim. *Tule tänne, niin saat jotain hyvää*; myös Penttilä 1957: 560; Vilkuna 1997). Myös *joten* on rajatapaus lauseiden yhdistäjänä (NS:ssä *joten* on ”rel. adv.”; ISK:ssa 2004 relatiivinen proadverbi, § 715, 1132). Ensinnäkin

5. Joukkoa, jonka konjunktioit ja konnektiivit yhdessä muodostavat, on kutsuttu myös konnektoreiksi (esim. Vuoriniemi 1976; myös esim. Hirsjärvi, Remes & Sajavaara 2010: 297).

se sijoittuu aina lauseen alkuun, kuten ”oi-keat” konjunktiot. Liittääkö *joten* lauseeseen siis toisen, alisteisen lauseen? Alistaiseksi lauseeksi lisäys lienee liian itsenäinen; se ei rajaa tai modifioi päälausetta. Adverbin *joten* toinen erityispiirre onkin, että se voi kirjakielen normien mukaan sijaita vain virkkeen jälkimmäisessä lauseessa, ei aloittaa virkettä, mikä on tavallista rinnastaville konjunktioille (ks. Croft 2001: 328–329 ja siinä mainitut lähteet).⁶ ”*Joten*-lause” on kuitenkin jonkin verran lisäyksenomainen päätelmä. Niinpä lauseiden suhde toisiinsa ei kenties tunnu yhtä tiiviiltä kuin rinnastavan konjunktion yhdistämien lauseiden. Kuitenkin myös rinnastavat konjunktiot voivat välillä yhdistää varsin löyhästi (ks. Kalliokoski 1989: 145–154) ja myös aloittaa virkkeenä toimivan yksinäislauseen – kuten *joten*. *joten* onkin itse asiassa lähellä rinnastavaa konjunktiota. Voidaan verrata vaikka virkkeitä *Ristinikamat kannattavat lantiota, joten ne ovat takaraajojen tukikohtana* (NS s. v. *joten*) ja *Ristinikamat kannattavat lantiota, eli ne ovat takaraajojen tukikohtana* sekä *Ristinikamat kannattavat lantiota, ja ne ovat takaraajojen tukikohtana*, joissa puolestaan on etabloitu rinnastava konjunktio *ja* tai *eli*. Suurta eroa ei ole. (Ks. myös ISK 2004: § 1132.)

Johtuuko se, että *joten*-sanaa ei pidetä konjunktiona, sen etymologiasta? Sanan *joten* etymologinen sukulainen *joka* on relatiivipronomini. Se voi yhdistää lauseeseen alisteisena pidetyn osan (relatiivi-

6. *joten* – kuten itse asiassa suurin osa rinnastavista konjunktioista – voi kyllä aloittaa yksinäislauseen, esimerkiksi lisätessään mukaan päätelmän useamman lauseen sisällöstä. Tällainen yksinäislause saatetaan kuitenkin kokea tiukimpien kirjakielen normien vastaiseksi (ks. Vuoriniemi 1976: 179), tai vähintään retorisen lisääväksi, ”pragmaattiseksi” (ks. Kalliokoski 1989: 145–154).

lauseen) tai liittää lauseeseen melko irrallisen lisäyksenkin (ks. Visapää 2012). Kahta eri tyyppiä *joka*-relatiivilauseita on pidetty pitkään selvänä asiana (mm. Pääkkönen 1988; ks. Visapää 2012 ja siinä mainitut lähteet). Kuitenkaan fennistiikassa ei liene ajateltu vakavasti, että olisi olemassa kaksi erillistä *joka*-sanaa: toinen restriktiivisen määreen lisäävä ja alistavampi, kun taas toinen lisäävä ja sikäli konnektiivimainen tai rinnastavampi *joka*. Itse asiassa Visapää (ma.) esittää, että suomen *joka*-tapausten eroa on mahdoton saada esiin muuten kuin lausekontekstin huolellisella tarkastelulla, jos edes siten: ilmeisesti on vain yksi *joka*, joka joustaa tarpeen mukaan.

Vielä eräs rajatapaus ovat monet yhtä sanaa laajemmat ”konjunktiot”, kuten *siitä huolimatta että* (’vaikka’) ja *siinä tapauksessa että* (’jos’), joita ei ole konjunktiona erityisesti noteerattu (kuitenkin ISK 2004: § 1121–1143; Herlin 2010). Tällaisia konnektiiveja ei ole kai erityisempää syytä olla pitämättä konjunktiona. Konjunktiota ei liene missään määritetty nimenomaan yksisanaiseksi lauseiden tai lausekkeiden yhdistäjäksi, vaikka yksisanaiset ja lyhyemmät ovat kielissä tavallisia varsinkin peruslaatuisten suhteiden merkitsiminä (Kortmann 1999) ja samalla ne ovat usein leksikaalistuneempia.⁷

7. Esimerkiksi ranskassa on monisanaisiakin konjunktiota (*parce que* ’koska’, *quoique* ’vaikka’, *bien que* ’vaikka’). Sen lisäksi eri kielten samojen konnektiivien merkitysvastineet sijoittuvat joskus hieman sattumanvaraisesti eri ryhmiin; esimerkiksi englannin *after* on konjunktio, kun taas suomen ’sen jälkeen kun’ lienee yhdistelmänä jotain muuta, ja ruotsin *medan* on samaan tapaan konjunktio, kun suomen merkitysvastineet ’samaa aikaan kun’, ’sillä välin kun’ ja ’kun taas’ ovat taas monisanaisia, vaikka kiteytyneitä ilmauksia. Suomesta ”puuttuukin” muissa kielissä tavattavia yksisanaisia temporaalisia konjunktiota, ja niiden vastineita ilmaistaan *kun*-konjunktion laajennuksilla (ks. Herlin 1998: 196–219, erit. s. 211).

Jääskeläinen (2012) kuvaa, miten *kunnes* yhdistää myös jotakin laajempaa kuin lauseita. Pitäisikö siis *kunnes*-konjunktioita kutsua partikkeliksi tai vain konnektiiviksi sen narratiivisessa käytössä, kun se aloittaa virkkeen tai ketjuttaa toimintoja väljemmin eikä yhdistä selvästi alisteista lausetta selvästi hallitsevaan lauseeseen? Olisiko sillä samoin kaksi (tai useampi) eri merkitystä, jotka tulisi erottaa toisistaan nimityksellä, niin kuin toisinaan ajatellaan olevan esimerkiksi konjunktioilla *että* ja *jos* asemasta riippuen? Termin vaihdos tuskin tavoittaa mitään oleellista: *kunnes* lienee sama *kunnes* asemasta riippumatta. Kenties *kunnes*-konjunktin käyttöä ei alun alkaenkaan ole tarkasteltu kuin perustapauksissa, kun se tosiaan yhdistää adverbiaalilauseen päälauseeseen. Narratiivista käyttöä on nimittäin vanhemmissakin teksteissä (ks. esim. 5), eikä *kunnes* varmastikaan ole ollut niin selvä kuin sanakirjojen perusteella näyttäisi:

- (5) Ukon tila ei suinkaan kadehdittawa ollut, kun wasikat pyrkiwät kumpiki eri suunnille, tuosta oudoksuttawasta kytkestään, ja ilma kun oli 28' C:sta kylmä, jäädytti se wasikkain hännät jäähän, josta ne yhä tulistuiwat ja tahtoiwat wetää äijäparan halki; näin käwi hänen kohtalonsa aina kurjaa kurjemmaksi, **kunnes** niks, naks ja molempain wasikkain hännät rasahtiwat poikki, kuin jääpuikot ja katkenneet kappaleet jäiwät äijän hyppysiin kiinni, **kunnes** hän ne sulattamalla sai irrotetuiksi. (Historiallinen sanomalehtikirjasto, 01.11.1879 Satakunta no 44, myös 22.11.1879 Ahti no 47.)

Esimerkin 5 ensimmäinen *kunnes* on ainakin narratiivisen sävyinen katkaistessaan pitemmän kehityskulun ja osoittaessaan muutoskohtaa. Toinen *kunnes* on tavallisempi aloittaessaan päälauseen kestoja rajaavan adverbiaalilauseen. Konjunktio-termin pitäminen määritelmältään tiukkana tuottaa tällaisissa ja muissa Jääskeläisen (2012) käsittelemissä *kunnes*-tapauksissa ongelmia.⁸

Lopuksi

Olemme edellä pyrkineet esittämään ajatuksen, että tiukkarajaisten sanaluokkien sijaan voisi olla osuvampaa puhua konjunktiosanojen merkityksen ja käyttöpiirteiden kontekstuaalisesta joutamisesta (vrt. Herlin 1998: 27). Monesti valmiit ja kenties liian ahtaiksi laaditut kategoriat, joihin kielen ilmiöitä koetaan pakottaa, eivät tee oikeutta ilmiöille itselleen ja lopulta haittaavat niiden kuvaamista (Haspelmath 2007). Voidaan ajatella, että konjunktioisuus on ominaisuus, joka voi ilmetä kielen eri tasoilla.

8. Itse asiassa *kunnes*-sanana ei-alistava käyttö on niin tavallista, että sen valossa näyttää mahdolliselta, että terminatiivinen adverbi *kunnes* on joutunut ikään kuin vahingossa alistuskonjunktio-kategoriaan ja sen jälkeen jäänyt sinne; *kunnes* olisikin ensisijaisesti adverbimainen. Esimerkiksi Pääkkönen (1978: 229–230) kutsuu *kunnes*-sanaa lähimuotoineen latiiviseksi tai terminatiiviseksi adverbeiksi ja antaa käyttöesimerkkejä vanhasta kirjasuomesta. (Kiitämme tästä huomiosta Viritäjän nimetöntä *kunnes*-artikkelin arvioijaa!) On siis mahdollista, että *kunnes*-sanana sijoittaminen alistavaksi konjunktiksi on suoraan tai epäsuorasti vaikuttanut sen käyttöön normittamalla käyttöä. Sanalla *kunnes* on kuitenkin nykykielessä käyttöä myös selvästi alistavana konjunktiona (ks. Jääskeläinen 2012), eikä *kunnes* voi sijaita muualla kuin lauseensa alussa, mitä pidetään konjunktio-omaisena (mm. ISK 2004: § 820). Kuitenkin, kuten jo todettiin, on joukko muitakin konnektiivisia adverbeja, jotka voivat sijaita vain aloittamansa lauseen alussa mutta joita ei sittenkään kutsuta konjunktioiksi.

Vielä spesifimpi tapa pelastautua uusien kategorioiden nimeämiseltä voisi olla konstruktiokieliopin lähestymistapa: samalla sanalla voi olla monenlaista käyttöä eri konstruktioissa, ja konstruktio itse voi tuoda mukanaan merkitysvivahdetta ja tulkintavihjeitä.

Jos jokin merkitys on konstruktiosidonnainen, aina ei tarvitse puhua nimienomaan sanan polysemiasta (ks. Goldberg 1995). Voidaan ajatella, että konjunktiোসanoilla on tietty skemaattinen perusmerkitys, joka kulkee kontekstista toiseen. Sorjonen (1989) kuvaa erilaisia *mutta*-sanankäyttöjä tavalla, joka sopii konstruktioajatteluun: eri merkitykset ilmenevät juuri tietyissä käytöissä ja konteksteissa, joita voitaisiin kuvata konstruktioina. Näin ollen kyseessä ei ole pelkästään *mutta*-sanankäytysero vaan konstruktion merkitys. Samaan tapaan Koivisto (2011) on kuvannut konjunktioiden tiettyjä merkityksiä, jotka ovat nekin viime kädessä konstruktiosidonnaisia, sillä tutkitut tapaukset esiintyvät usein tietynlaisissa kiteytyneissä diskurssikuvioissa, vuorovaikutuksen konstruktioissa. Kauppinen (2006) on puolestaan kuvannut *vaikka*-sanankäyttöä, jotka ovat mitä suurimmassa määrin konstruktio- ja paikkasidonnaisia. Myös sellainen *kunnes*-sanankäyttö, jota Jääskeläinen (2012) kuvaa, voidaan esittää konstruktiosidonnaiseksi. Sanalla *kunnes* on siten sekä selvemmin ”konjunktiomaista” käyttöä silloin, kun se sitoo aloittamansa lauseen virkkeensä päälauseen keston rajaukseksi (konstruktiona on silloin pää- ja sivulauseen epäsymmetrisen hahmon muodostava kompleksiksi), että toisella tavalla yhdistävää ja rajaavaa käyttöä, kun *kunnes* yhdistää laajempia tekstinosia toimien ennen

kaikkea narratiivisessa kontekstissaan indeksinä muutoksesta.⁹

Lopuksi kannattaneekin kysyä, miksi juuri kategoria ”konjunktiot” – rajattu joukko taipumattomia sanoja – on niin hankala nimeämisen suhteen, mistä olemme osoittaneet joukon kipukohdista. Kenties hankaluutena on juuri se, että kategoria on nähty vähemmän skemaattisena kuin se voisi olla: ehkäpä uudemmat kielentutkimuksen haarat (keskustelun- ja tekstintutkimus) ovat vain osoittaneet ongelmakohtia, jotka ovat koko ajan olleet olemassa? Konjunktioiden merkitys lienee koko ajan ollut skemaattisempaa ja varioivampaa kuin luulemme vain kielioppeja lukemalla. Kieliopit ovat tarkoituksella pidättäytyneet (kirjoitetun) virkkeen rajoissa, joten on lähes odotettavissa, että kuva muuttuu, kun mennään sen ulkopuolelle – minkä tietysti ISK (2004) on jo osoittanut erityisesti puhutun kielen osalta. On selvää, että kieliopeilla onkin aikaisemmin ollut osin toisenlainen tehtävä kuin nykyisin: siinä missä aikaisemmin kieliopit pyrkivät normittamaan, modernit deskriptiiviset kieliopit (kuten ISK 2004) pyrkivät kuvaamaan ilmiöitä sellaisina kuin ne ovat, eivät vain sellaisina kuin niiden ”tulisi olla”. Konjunktiოსanojen konjunktiomaiset, partikkelimaiset, pragmaattiset ynnä muut käytöt eivät siis ole eriytyneet viime aikoina, vaan kyse on mahdollisesti hyvin kauan kielenkäytön todellisuuteen kuuluneesta ilmiöstä, joka ei vain ole noussut aiemmissa kielen-

9. Emme koeta sanoa, etteikö erällä sanoilla, jotka toimivat (myös) konjunktiona, olisi koskaan muita merkityksiä, jotka voidaan luetella ja todeta myös polysemiaksi (esim. monimerkityksinen *niin*), vaan että eräät käytöt ovat itse lekseimin merkityksen kannalta niin läheisiä, että joissain tapauksissa konstruktion merkitys voi olla osuva tapa kuvata merkitysvivahteita.

kuvausmalleissa (so. virkkeen rajojen sisällä pysytelleissä ja normitettuun kieleen perustuneissa kieliopissa) esiin. Konjunktion sanat ovat niitä elementtejä, jotka elävät asioiden ”välissä” kytkiessään yhteen erisuuruksia osia tai toimintoja tekstissä ja vuorovaikutuksessa. Välit voivat muuttua erilaisella tarkastelulla.

ANNI JÄÄSKELÄINEN
etunimi.m.sukunimi@helsinki.fi

AINO KOIVISTO
etunimi.sukunimi@helsinki.fi

Lähteet

- BLAKEMORE, DIANE 2002: *Relevance and linguistic meaning. The semantics and pragmatics of discourse markers*. Cambridge: Cambridge University Press.
- COUPER-KUHLEN, ELIZABETH – THOMPSON, SANDRA A. 2005: A linguistic practice for retracting overstatements. 'Concessive repair'. – Auli Hakulinen & Margret Selting (toim.), *Syntax and lexis in conversation. Studies on the use of linguistic resources in talk-in-interaction* s. 257–288. Amsterdam: John Benjamins.
- CROFT, WILLIAM 2001: *Radical construction grammar. Syntactic theory in typological perspective*. Oxford: Oxford University Press.
- CROFT, WILLIAM 2004: Logical and typological arguments for Radical Construction Grammar. – Mirjam Fried & Jan-Ola Östman (toim.), *Construction grammar in a cross-language perspective* s. 273–315. Philadelphia, PA: John Benjamins.
- FRASER, BRUCE 1999: What are discourse markers? – *Journal of Pragmatics* 31 s. 931–952.
- GOLDBERG, ADELE E. 1995: *Constructions. A construction grammar approach to argument structure*. Chicago: The University of Chicago Press.
- HASPELMATH, MARTIN 2007: Pre-established categories don't exist. Consequences for language description and typology. – *Linguistic Typology* 11 s. 119–132. <http://www.eva.mpg.de/lingua/staff/haspelmath/pdf/Preestablished.pdf>.
- HERITAGE, JOHN – SORJONEN, MARJA-LEENA 1994: Constituting and maintaining activities across sequences. *And*-prefacing as a feature of question design. – *Language in Society* 23 s. 1–19.
- HERLIN, ILONA 1998: *Suomen kun*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- 2010: Les conjonctions complexes en finnois. – Eva Havu & Péter Balogh (toim.), *Langues finno-ougriennes. Aspects grammaticaux et typologiques* s. 215–229. Paris: L'Harmattan
- HERLIN, ILONA – SEPPÄNEN, EEVA-LEENA 2003: Partikkeli fennistiikassa. Näkökulma tradition muutoutumiseen. – *Virittäjä* 107 s. 185–206.
- HIRSJÄRVI, SIRKKA – REMES, PIRKKO – SAJAVAARA, PAULA 2010: *Tutki ja kirjoita*. 15.–16. painos. Helsinki: Tammi.
- ISK = HAKULINEN, AULI – VILKUNA, MARIA – KORHONEN, RIITTA – KOIVISTO, VESA – HEINONEN, TARJA RIITTA – ALHO, IRJA 2004: *Iso suomen kielioppi*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- JÄÄSKELÄINEN, ANNI 2012: Konjunktion *kunnes* ja sen alisteisuus. – *Virittäjä* 116 s. 500–532.
- KALLIOKOSKI, JYRKI 1989: *Ja. Rinnastus ja rinnastuskonjunktion käyttö*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- KAUPPINEN, ANNELI 2006: Polyseeminen *vaikka* ja neuvottelun retoriikkaa. – *Virittäjä* 110 s. 162–189.
- KOIVISTO, AINO 2011: *Sanomattakin selvää? Ja, mutta ja että puheen-vuoron lopussa*. Helsinki: Helsingin yliopiston suomen kielen, suomalais-ugrialaisten ja pohjoismaisten kielten ja kirjallisuuksien laitos. <http://urn.fi/>

- URN:ISBN:978-952-10-7323-6.
- KOIVISTO, AINO – LAURY, RITVA – SEPPÄNEN, EEVA-LEENA 2011: Syntactic and actional characteristics of Finnish *että*-clauses. – Ritva Laury & Ryoko Suzuki (toim.), *Subordination in conversation. A crosslinguistic perspective* s. 69–102. Amsterdam: John Benjamins.
- KORTMANN, BERND 1999: Iconicity, typology and cognition. – Max Nänny & Olga Fischer (toim.), *Form miming meaning. Iconicity in language and literature* s. 375–392. Amsterdam: John Benjamins.
- LAURY, RITVA – SEPPÄNEN, EEVA-LEENA 2008: Clause combining, interaction, evidentiality, participation structure, and the conjunction-particle continuum. The Finnish *että*. – Ritva Laury (toim.), *Crosslinguistic studies of clause combining. The multifunctionality of conjunctions* s. 153–178. Amsterdam: John Benjamins.
- MAZELAND, HARRIE – HUISKES, MIKE 2001: Dutch 'but' as a sequential conjunction. – Margret Selting & Elizabeth Couper-Kuhlen (toim.), *Studies in interactional linguistics* s. 141–169. Amsterdam: John Benjamins.
- MULDER, JEAN – THOMPSON, SANDRA A. 2008: The grammaticization of *but* as a final particle in English conversation. – Ritva Laury (toim.), *Crosslinguistic studies of clause combining. The multifunctionality of conjunctions* s. 179–204. Amsterdam: John Benjamins.
- NS = *Nykysuomen sanakirja*. Lyhentämätön kansanpainos. Helsinki: WSOY 1966.
- PENTTILÄ, AARNI 1957: *Suomen kielioppi*. Porvoo: WSOY.
- PÄÄKKÖNEN, IRMELI 1988: *Relatiivisanan valinta*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- PÄÄKKÖNEN, MATTI 1978: Suomen **nnik*-loppuisia terminatiiveja. – *Virittäjä* 83 s. 226–240.
- RAUSSI, ANNE 1992: *Et(tä)-partikkelilla alkavat lausumat keskustelussa*. Pro gradu -tutkielma. Helsingin yliopiston suomen kielen laitos.
- SCHIFFRIN, DEBORAH 1987: *Discourse markers*. Cambridge: Cambridge University Press.
- SEPPÄNEN, EEVA-LEENA – LAURY, RITVA 2007: Complement clauses as turn continuations. The Finnish *et(tä)*-clause. – *Pragmatics* 17 s. 553–572.
- SHORE, SUSANNA 2005: Referoinnista projektioon ja metarepresentaatioon. – Markku Haakana & Jyrki Kalliokoski (toim.), *Referointi ja moniäänisyys* s. 44–79. Tietolipas 206. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- SORJONEN, MARJA-LEENA 1989: Vuoronalkuiset konnektorit. *Mutta*. – Auli Hakulinen (toim.), *Suomalaisen keskustelun keinoja I* s. 162–176. Kieli 4. Helsinki: Helsingin yliopiston suomen kielen laitos.
- SPERBER, DAN 2000: Introduction. – Dan Sperber (toim.), *Metarepresentations. A multidisciplinary perspective* s. 3–13. Oxford: Oxford University Press.
- VILKUNA, MARIA 1997: Into and out of the standard language. The particle *ni* in Finnish. – Jenny Cheshire & Dieter Stein (toim.), *Taming the vernacular. From dialect to written standard language* s. 51–67. London: Longman.
- VISAPÄÄ, LAURA 2012: *Joka*-relatiivilauseen tulkinnasta. – *Virittäjä* 116 s. 533–559.
- VUORINIEMI, JORMA 1976: Konnektorit tekstin strukturoijina. – *Virittäjä* 80 s. 192–215.
- WILSON, DEIDRE 2000: Metarepresentation in linguistic communication. – Dan Sperber (toim.), *Metarepresentations. A multidisciplinary perspective* s. 411–448. Oxford: Oxford University Press.